

Магда Є. В.*,

кандидат політичних наук, доцент,
Видавничо-поліграфічний інститут,
Національний технічний університет України «КПІ»,
Київ, Україна. rozumaha@gmail.com

СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Розглянуто проблеми на шляху консолідації українського суспільства від часу здобуття Україною незалежності. Виокремлено основні проблеми в таких сферах, як політика, економіка, етнополітика, соціальна структура, релігійне життя, мовна проблема, історична пам'ять.

Ключові слова: консолідація, консенсус, еліта, етнополітика, мовна політика, комунікація, історична пам'ять.

Аннотация. Рассматриваются проблемы на пути консолидации украинского общества от обретения Украиной независимости. Выделяются ключевые проблемы в таких сферах, как политика, экономика, этнополитика, социальная структура, религиозная жизнь, языковой вопрос, историческая память.

Ключевые слова: консолидация, консенсус, элита, этнополитика, коммуникация, историческая память.

Abstract. The author researches the problems towards consolidation of Ukrainian society from the time of independence of Ukraine. Key problems in the sphere of policy, economy, ethnopolitics, social structure, religious life, language question, historical memory are discussed.

Key words: consolidation, consensus, elite, ethnical policy, communication, historical memory.

Постановка проблеми. Консолідація — це спільна праця заради цієї мети. Від того, в чому саме суспільство бачить корені своєї єдності, залежить і форма його консолідації. Суспільство вважається більш-менш консолідованим, якщо окремі його елементи орієнтовані радше на зв'язки між собою, ніж на зв'язки з зовнішніми — щодо всього суспільства — структурами. Ідея консолідації українського суспільства формується нині як ідея такої української державності, в якій можуть бути зацікавлені усі політичні сили, що ведуть діалог між собою і діють в інтересах усього українського народу.

Для аналізу рівня консолідованості держав застосовують кілька груп параметрів. Базова група об'єднує параметри, що можуть містити загрозу існуванню держави: чи поширюється державна влада на всю територію, чи ефективна адміністрація, чи наявні масштабні сепаратистські та іредентистські рухи, внутрішня

* Magda E. V., Ph. D. in History, Associate professor, Institute of Publishing and Printing, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine. rozumaha@gmail.com
MODERN CHALLENGES TO CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY

підтримка зовнішніх зазіхань на державну незалежність і територіальну цілісність держави. На умови консолідації впливають також наявність територіальних конфліктів і нерегульованість державних кордонів.

Мета статті — сформулювати чіткі уявлення щодо параметрів, які впливають на процес консолідації українського суспільства, визначити специфіку цього процесу, як і передумови появи загроз, які стримують його успішну реалізацію.

Основні результати дослідження. Важливо виокремити показники, які розкривають специфіку українського суспільства у різних аспектах: соціокультурному, економічному, політичному, ментально-психологічному, міжнародному. У межах соціокультурного аспекту вагоме значення мають етнонаціональна та конфесійна структури населення, характер і стан етнонаціональних і міжконфесійних відносин, оптимальність мовної та культурної політики. Економічними аспектами є наявність національного ринку та горизонтальної міжрегіональної мобільності населення, особливості розподілу національного багатства, розвинутість середнього класу, можливості проведення солідарної політики, масштаби тіньових процесів у економіці, рівень маргіналізації населення. Політичний аспект консолідації включає оптимальність державного устрою, тобто баланс між централізацією та децентралізацією, забезпеченість прав національних меншин, характер відносин між владою і суспільством, захищеність громадянських прав і політичних свобод, наявність консенсусу щодо базових питань національного розвитку.

Доцільно також виокремити позитивні чинники, присутність і рівень прояву яких безпосередньо впливає на консолідаційні можливості нації: наявність і потенціал національної еліти, її здатність виробляти стратегії забезпечення національних інтересів. Універсальним і потужним чинником об'єднання є формування політичної нації, розвиток громадянського суспільства.

Основним чинником консолідації українського суспільства є держава. Від того головну небезпеку породжує брак усвідомлення важливості цього надбання. Дефіцит традицій національного державотворення, «совковий» спадок у ставленні до людей, грошей, влади, традиції адміністративного, знеособленого у національному аспекті керування. Показовим є опитування Центру Разумкова «Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи?». 48,7 % українців так чи інакше хотіли б повернення до минулого, тоді як 51,3 % — проти [1]. Недавнє минуле розділяє українців.

Ментальна, світоглядна, мовна, культурна, релігійна поліваріантності нашого суспільства часто породжують проблеми, замість того, щоб стати креативною базою її унікального цивілізаційного розмаїття. Не сприяє об'єднанню українського суспільства й стан владних структур країни, не завжди ефективного функціонування у внутрішній та зовнішній політиці, зволікання із проведенням соціально-економічних перетворень, часто неузгоджена позиція гілок влади.

В аналітичній записці НІСД «Проблеми національної консолідації українського суспільства: позиціонування політичних партій» висвітлено ключові позиції та підходи з боку політичних партій та виборчих блоків щодо шляхів формування та методів реалізації в Україні етно- та мовної політики, пропозиції з питань сприяння загальнонаціональній єдності [2]. Аналіз було здійснено на підставі програмних засад політичних сил, законодавчих ініціатив, використання відповідної проблематики у публічній діяльності та політичній риториці представників партій і блоків.

Як свідчить досвід виборчих кампаній, питання формування та реалізації етнополітики в Україні, проблеми мовної політики, створення політичної ідентичності традиційно ставали предметом уваги політичних сил. Партії та виборчі блоки у цей час зосереджували увагу переважно на питаннях мовної політики, насамперед

це стосувалося пропозицій щодо перегляду статусу російської мови, надання їй статусу державної або офіційної. Водночас теми мовної політики, подальшої динаміки процесів у соціокультурній сфері є актуальними з огляду на складові суспільного розвитку, які вони характеризують, визначають і спрямовують, адже процес конструювання політичної ідентичності нерозривно пов'язаний з процесом конструювання соціальної реальності як такої.

Національну ідентичність в її соціокультурних складових формують мовно-культурна, регіональна, етнічна, державно-політична та геополітична сфери. Отже, нині українські громадяни віддають перевагу неоднаковим геополітичним спрямуванням, по-різному бачать майбутній розвиток країни та розуміють її минуле; ці настрої та визначення є ключовими складовими вимірами національної ідентичності, її неодмінними характеристиками. У громадській думці фіксуються відмінні погляди громадян України на подальший розвиток країни, соціокультурні зміни, наявність обопільних крайових стереотипів і міфів. Це може свідчити про кризові суспільні явища у формуванні загальноукраїнської ідентичності, повільність процесів у досягненні суспільного компромісу стосовно трактування минулого та формування майбутнього.

Існує низка проблем, що історично супроводжують процес формування загальноукраїнської національної ідентичності. Промовисто регіональний розподіл виявляється у визначенні та ставленні до питань, які мають для суспільства традиційно конфронтаційний потенціал (мовна політика, вступ до НАТО, оцінка історичних подій, відносини з ЄС і зближення з РФ). Гострота таких питань для російськомовної групи населення України (передусім на сході й півдні) традиційно посилюється у період виборів, переважно політиками, «які використовують, наприклад, «мовне питання» у власних цілях.

Водночас амбівалентність є однією з ознак сьогоденного українського суспільства. Соціальним верствам властива приналежність до різних соціокультурних традицій, а в їхніх установах побутують взаємовиключні речі, зокрема, вітання державного патерналізму та прагнення до ринкової економіки. Така амбівалентність є своєрідною захисною реакцією на тривалі соціальні та політичні зміни, проте «сприяє суспільній стагнації, створює ілюзію якогось суспільного компромісу, хибного «третього шляху», що насправді не веде нікуди, крім, звісно, «третього світу», адже «амбівалентна свідомість як нетривка рівновага двох протилежних культур не може довго зберігатися без руйнівних соціальних і психологічних наслідків.

Нині, як свідчать дані соціологічних досліджень, в українському суспільстві панують неоднозначні, більшою мірою негативні складові того, що здатне об'єднати, консолідувати суспільство. Насамперед це песимістичні оцінки майбутнього та невдоволення владою, переживання кризового стану політичної системи. Така невдоволеність політичним блоком, а не мовно-культурні особливості, є пріоритетом щодо суспільного об'єднання — 40 %, відчуття втрати нормального життя — 32,3 %. Утім об'єднавчими називаються й історичні, соціокультурні чинники та характеристики ідентичності. Зокрема, спільну історію трактують як об'єднавчий чинник 20,6 % респондентів, мову спілкування — 14,7 %, національну належність — 11,6 %, патріотичні почуття — 8,7 %, національну ідею побудови Української держави — 6,9 % [2].

Не менш істотно впливає на перебіг консолідаційних процесів мовний фактор. Поява та педалювання мовної «тріщини» підживлює політичне протистояння Заходу й Сходу країни. Належне функціонування української мови — це не акт примусу і не байдуже ставлення до інших мов у нашому суспільстві, а, навпаки, необхідність вироблення надійного «інструменту» спілкування, з яким пов'язана

водночас національна інформаційна безпека і вироблення цілісного комунікаційного поля. Українська мова нині й у перспективі є потужним засобом консолідації українського суспільства у націю. Попри високий градус протистояння мовна проблема, на переконання автора, це не той чинник, який міг би серйозно розділяти українське суспільство. Радше, це є штучний привід для маніпуляцій, відволікання уваги від інших важливіших проблем. Існують приклади консолідованих двомовних суспільств. І українське суспільство має непогані перспективи долучитись до їх лав.

Показово, що ментальний стереотип «російськомовності» значною мірою збігається з імперським стереотипом «советськості». Згідно з останнім переписом населення, в Україні майже на 3 млн зменшилася кількість росіян, але кількість російськомовного населення не зменшилася, навіть зафіксовано певне її зростання. Це свідчить, зрозуміло, не про масовий відтік росіян з України, а говорить про формування значного прошарку людей, які вважають себе українськими громадянами, попри те, що в їхньому ментальному комплексі триває домінування «російськомовної культури».

Мовна, етнополітична та «регіональна» тематики, тема ідентичності використовувалися політичними силами як один із засобів інформаційного та сенсового навантаження виборчих кампаній. З політично-партійного боку використання відповідних тем — не тільки відповідь на реальні потреби суспільства, а й один із засобів «мобілізації електорату», що реалізується через формування образу «свій-чужий», який додає політичним силам електоральні симпатії. Потреба у реалізації сценаріїв «свій-чужий» стосовно мовної політики, етнополітики, пошуків ідентичності пояснюється нинішніми крайовими відмінностями в етнолінгвістичних характеристиках, сприйнятті та трактуванні історичних подій минулого з боку громадян, у спільному баченні майбутнього країни, у консолідованому ставленні в регіональному аспекті до перспектив європейської інтеграції.

Можна спостерігати також помітні регіональні розходження у сприйнятті та трактуванні історичного минулого, яке може бути пов'язано із наслідуванням у суспільстві тих чи інших традицій, а також з крайовими та віковими особливостями. Соціокультурна проблематика на даний час перебуває в площині політичного та суспільного дискурсу. Контраверсійні, комплексні та різні інші теми історичної пам'яті, національних героїв, культурного розвитку було покладено в основу багатьох дискусій політиків. Значною мірою це можна розцінювати як своєрідний маркер для оцінки розуміння з боку політичних сил не стільки минулого, скільки нинішніх соціальних і культурних процесів. Адже історичні події та символи відіграють важливу роль у політично-партійній, почасти ідеологічній, ідентифікації політичної сили, сприяють на символічному рівні ідеологічному самовизначенню та згуртуванню навколо себе тих чи інших прибічників та однодумців. І все ж, тепер для України зазначені теми є дискусійними та спричинюють розкол у суспільстві.

З огляду на міжнародний (європейський) контекст питання в Україні, по суті, триває почасти контраверсійний процес декомунізації пам'яті, пов'язаний з процесами демократизації та європеїзації. Через це питання трактування минулих подій, відновлення історичної пам'яті не належить до суто наукових та «кабінетних» розмов про їх належність до міжнародних, насамперед україно-російських, відносин, але стосується комплексних процесів колективної соціальної ідентифікації.

Варто зауважити, що суспільні розходження у соціокультурній сфері актуалізуються з огляду на політичну кон'юнктуру. У меморіальному та символічному просторі в Україні триває протистояння оцінок і «війна пам'ятників». Попри заклики до консолідації та єдності політичні сили активно експлуатують у своїй по-

літичній діяльності, електоральній риторичі наявні суперечності, що існують у мовно-культурній і геополітичній сферах, тим самим посилюючи тенденції деконсолідації суспільства, соціальним популізмом продовжують відтворювати та консервувати амбівалентність суспільства, продукувати стереотипи про регіонидонори і регіони-споживачі, міфи про «дві України» [2].

Історична пам'ять — головна ціннісно-сміслова константа, що об'єднує український світ минулого, теперішнього й майбутнього, наповнює його фактами героїзму, національного піднесення, а також трагізму. Навколо певних історичних подій і досі тривають політичні баталії, «піарні ігрища», інформаційні фальсифікації. Негативною тенденцією у таких процесах є «перетягування» заради власної вигоди тими чи іншими опонентами визначних історичних постатей у тимчасові політичні табори. Проблема відновлення й утвердження історичної пам'яті потребує не лише знання причин та негативних факторів, а й шляхів їх подолання, щоденної копійки роботи [3].

Етнополітичні проблеми в Україні є наслідком насамперед минулих акцій імперської політики, зокрема депортації цілих народів і примусової русифікації. Водночас є й проблеми, вирощені на місцевому ґрунті крайовими владними структурами. До таких можна віднести проблему політичного русинства на Закарпатті, руху за незалежність у Криму, використання чинника «російськомовності» в Донбасі. У даному разі головною загрозою є ігнорування проблем нацменшин чи педальовання їх з метою досягнення сьогоденної вигоди, ігнорування можливостей творення спільної історичної пам'яті, яка б органічно поєднала чи навіть нівелювала національні суперечності. Особливо небезпечним є Крим, бо проблеми депортованих татар часто-густо опиняються поза увагою місцевої влади.

Специфічною особливістю етнополітичної ситуації в Україні є використання етнічного чинника регіональними елітами з метою політичної мобілізації населення країв. Це створює небезпеку загальнонаціональній консолідації, оскільки підживлює міжрегіональне протистояння та суперечності між центром та краями. За результатами соціологічних опитувань, розподіл преференцій між громадянами України різних регіонів значною мірою залежить від їх місця проживання, тобто від територіальної, регіональної ідентифікації. Передусім це стосується східних і південних країв України, де внаслідок значної етнокультурної розмаїтості етнічна ідентичність поступається регіонально-територіальній. У цьому контексті набуває особливого значення позиція місцевих інтелектуальних осередків, спроможних використати місцевий соціокультурний матеріал для обґрунтування історичних і культурних особливостей певної територіальної спільноти.

Окремо варто зупинитися на ролі церкви як елемента консолідації. Упродовж віків церква була основоположним імпульсом інтеграції для українців, але в незалежній Україні поглибила кризу ідентичності через своєрідність етноконфесійної ситуації та тривалої політизації церкви. У нашій державі немає жодної конфесії, яка б домінувала в усіх краях. Власне, Україна розділена на зони впливу різних конфесій, а це означає, що їх протистояння поглиблюватиметься. Згідно з останніми соціологічними дослідженнями, рівень довіри до церкви — найвищий за останні роки, і це видається досить симптоматичним [4].

Зовнішній чинник так само помітно впливає на процес національної консолідації, вносячи певні корективи в його хід і спрямованість. Зокрема, західний вплив зміцнює демократичні характеристики української ідентичності і в цілому є перспективнішим з огляду на стратегічний розвиток української нації і держави. З іншого боку, Росія намагається загальмувати процес створення єдиної нації на основі української ідентичності демократичного спрямування. Загалом обидва чинники суперечливо впливають на формування культурних рис нації, посилюю-

чи процеси асиміляції (розчинення) української ідентичності в потужніших субрегіональних та глобальних процесах. Розвиток процесу консолідації України відбувається під знаком досить жорсткої ідеологічної та політичної конкуренції Заходу та Росії, що не може не становити небезпеки [5].

Серед об'єктивних ментально-культурних чинників, які ускладнюють формування громадянсько-політичної ідентичності та національної консолідації нинішнього українського суспільства, потрібно назвати передусім такі:

- регіональні та/чи мовно-культурні відмінності;
- порушення світоглядно-ціннісної спадкоємності генерацій;
- роз'єднаність і неадекватна групова самореференція національних еліт (незавершеність процесів їх кристалізації);
- комунікативна відкритість українського соціуму в умовах медіа-глобалізації та інформаційних війн.

Технологічні можливості та потенціал впливу сучасних ЗМК дозволяють розглядати саме їх як основний інструмент подолання окреслених вище негативних тенденцій і конфліктогенних чинників. Нині мас-медіа спроможні формувати як короткочасні шаблони індивідуальної та колективної поведінки, так і тривалі суспільні конвенції, визначальним чином впливаючи на динаміку та зміст суспільної свідомості, а відтак — на процеси формування колективної ідентичності соціуму [6].

Висновки. Загрози консолідації можна зіставити із загрозами національному суверенітету. Національно-культурний, або духовно-інтелектуальний аспект суверенітету нації є найважливішим з огляду на історичну перспективу. Консолідація нації не може бути досягнута на ідеологічному ґрунті космополітизму. Побудова Української держави можлива лише на засадах національно-демократичного спрямування європейського взірця. Йдеся про форми колективної свідомості, які консолідують націю та не затискають творчий розвиток людини [7].

Врешті, саме українське суспільство доволі однозначно відповідає на питання про те, навколо чого слід консолідуватися, — навколо економічних перетворень, прагнення до істотного піднесення рівня життя населення, навколо забезпечення реальної рівності прав і свобод [8]. Тому головною загрозою консолідації українського суспільства видається незнання інструментарію політичних та економічних змін, невміння його шукати, нерозуміння важливості формування сконсолідованого українського суспільства тими, хто мав би це робити.

Литература

1. Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи? [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=288
2. Проблеми національної консолідації українського суспільства: позиціонування політичних партій. Аналітична записка [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/236/
3. Санченко А. Процес національної консолідації в умовах відновлення незалежності української державності / А. Санченко // Українознавство. — 2010. — № 2. — С. 160–163.
4. Чи довіряєте Ви Церкві? (динаміка, 2000—2013). [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=83
5. Федуняк С. Вплив зовнішнього чинника на процес консолідації української нації. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.kennan.kiev.ua/kkp/content/conf06/papers/Fedunyak.html>
6. Національні медіа як чинник формування сучасної української ідентичності та консолідації суспільства [Електронний ресурс] — Режим доступу: old.niss.gov.ua/Monitor/April/11.htm (14.03.2013)
7. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х т. / Інститут історії України НАН України; Редрада: акад. НАН України В. М. Литвин (голова), акад. НАН України І. М. Дзюба, акад. НАН України Я. Д. Ісаєвич, акад. НАН України О. С. Онищенко, акад.

НАН України В. А. Смолій, С. В. Кульчицький та ін.; Відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій: Том 3. Кульчицький С. В., Парахонський Б. О. Новітній український державотворчий процес / Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2004. — С. 156—168.

8. Який із п'ятьох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту? [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=284

References

1. *Do you aspire to restoration of the Soviet Union and socialist system?* Retrieved from http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=288 (in Ukr.).

2. *The problems of national consolidation of Ukrainian society: positioning of political parties.* Analytical notes. Retrieved from www.niss.gov.ua/articles/236/ (in Ukr.).

3. Sanchenko, A. (2010). The process of national consolidation under the conditions of renewing of independence of Ukrainian statehood. *Ukrayinoznavstvo (Ukrainian studies)*, 2, 160-163 (in Ukr.).

4. *Do you trust church?* (dynamics, 2000—2013). Retrieved from http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=83 (in Ukr.).

5. Feduniak, S. *Influence of external factor on the process of consolidation of Ukrainian nation.* Retrieved from <http://www.kennan.kiev.ua/kkp/content/conf06/papers/Fedunyak.html> (in Ukr.).

6. *National mass-media as a factor of a modern Ukrainian identity forming and consolidation of society.* Retrieved from old.niss.gov.ua/Monitor/April/11.htm (in Ukr.).

7. Kulchitskiy, S.V., & Parahonskiy, B.O. Contemporary Ukrainian statehood process. In Lytvin, V. M. (head) et al. (Eds.). (2004). *Ukraine and Russia in historical retrospective: Essays in 3 volumes.* Vol 3 (156–168). Institute of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

8. *Which within five noted factors unites or can unite to a greater degree the people of Ukraine into a single community?* Retrieved from http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=284. [in Ukrainian]